

9. Morális egyenlőség – nemzeti egyenlőség

Kis János terminusát alkalmazva vizsgálódásunk tárgyára, ahhoz, hogy az „anonimitás”²¹⁰ feloldása nemzeti szempontból az

egyenlőséget szolgálja, szükség van az egyenlőség egyéni megállapíthatóságának általános kritériumaira, arra, hogy az egyén a más nemzetiségű egyének vonatkozásában is véleményt alkothasson e kérdéskör legfontosabb elemeiről. Ha ugyanis erre nem képes, akkor az adott állam választóközönsége nemzeti szempontból bomlik állandó többségre és kisebbségre, mint-hogy „az anonimitás fenntartása nem szolgálja az egyenlőséget, ha az adott állam választóközönsége állandó többségre és állandó kisebbségre bomlik”.²¹¹ Ugyanakkor az igazságos eljárás tiszta kritériumainak megállapításához olyan morális értékre van szükség, amelyeket az eljárásban részt vevők tartanak lényegesnek a közös döntések igazságos meghozatalához.

Mindenekelőtt nemzeti vonatkozásban kell megállapítani, hogy „A morális közösséget nem szociológiai csoportok, hanem egyének alkotják”,²¹² akik mint erkölcsi személyek, azaz morális jogok és kötelességek alanyai – egyenlők. Kis János ezt a tételt nevezi az egyenlő méltóság elvének. „Márpedig nem lehet egyenrangú morális viszony két embercsoport között, ha az egyiknek döntő szava van a másik számára létfontosságú ügyekben, s az érintettek nem vitathatják döntéseit, csupán a következményeket próbálhatják meg ügyeskedéssel elkerülni.”²¹³ A morális vita azt kívánja meg, hogy a morális közösség egalitárius legyen. De mi adja meg a morális konszenzusteremtés szükségességét ebben a kérdésben, hol húzódjanak a közösen elfogadott autoritás kötelező erejének határai?²¹⁴

A morális vitának ebben az esetben az egyének nemzeti fejlődésének szabadságáról kell folynia, méghozzá a kölcsönös tisztelet alapján, a nemzeti együttműködés lehetőségét feltételezve.²¹⁵

És mivel a nacionalizmusnak vannak állami vonatkozásai, arról is vitát kell folytatni, vajon saját polgárainak lehetővé teszi-e az állam, hogy szabadon fejlesszék nemzeti értékeiket. Aligha beszélhetünk például két ember egyenlő esélyeiről, ha az egyiket nemzeti tekintetben segíti, a másikat pedig akadályozza az állam; ha az egyik számos igényének – például kulturális vagy oktatási igényének – kielégítése az állam alkotmányos kötelességei közé tartozik, míg a másik ilyen igényét az állam nem elégíti ki, vagy a másikéhoz viszonyítva csupán késve elégíti ki, sőt esetleg egyenesen bünteti őt az igény megfogalmazása miatt.

Tehát le kell szögeznünk, hogy az állam ilyen esetekben eltérő nemzetiségű polgárait nem tekinti egyenlő erkölcsi méltósággal bíró emberi lényeknek.

Ahhoz tehát, hogy az egyének morális vitát folytathassanak nemzeti szabadságuk és egyenlőségük morális alapjairól, szükségük van a szabadság és egyenlőség általános fogalmára, s e fogalmak jelentésének, esetleg jelentéseinek mértékként történő alkalmazására. Ám nem csak erre. A emberek nemzeti szabadságáról és egyenlőségéről folytatott morális vita nem folyhat a nacionalizmus általános fogalma nélkül. És jóllehet, mint azt már Max Weber kapcsán megállapítottuk, a nacionalizmus minden eleme megadhatatlan. Ám az is nyilvánvalóvá vált, hogy számos eleme ismert. S a már ismert elemek, sőt a jövőben megjelenők, feltételezésünk szerint összevethetők a szabadság és egyenlőség elveivel.

Az egyéni választás szempontjai közt nyilvánvalóan szerepelnie kell az emberi jogokkal való kompatibilitás elvének, tehát a nacionalizmus elfogadható elemeinek összhangban kell lenniük az emberi jogokkal. David Miller jól látja, hogy aligha elfogadhatók a nacionalizmus olyan formái, amelyek sértik az emberi jogokat. Az általános emberi jogok tehát mérceként szolgálhatnak a nacionalizmus egyes elemeinek megítélésekor.

Mint azt számos érv igazolta, az egyén képes választani az egyes nemzeti jellemzők közül, ám a nacionalizmus fogalma segítségével képes különbséget tenni a nacionalizmus különböző morális értékeihez és a politikai eszmeáramlatokhoz kötődő elemei között, így az egyén az egyes nemzeti jellemzők megválasztásakor figyelembe tudja venni az ilyen különbségeket.

Az egyén ugyanakkor nemcsak választani képes a létező nemzeti jellemzők közül, hanem alkotni is tudja azokat, hasonló kreativitással, mint ahogy a társadalom más területeit hozza létre és változtatja. Ha ezt az állítást kétségbe vonjuk, akkor a nemzeti jellemzők fejlődését az embertől független tényezők hatalmába utaljuk, míg az embert pusztán ezen emberfölötti tényezők eszközének tekinthetjük nemzeti vonatkozásban. Vagyis fel kell tételeznünk egyes nemzeteket determináló törvényszerűségek, illetve nemzeti istenségek létezését, olyan erőkét, amelyek megszabják a nemzet tagjainak cselekedeteit, ahol az egyén csak eszközként szolgál. Továbbá minthogy nem egy, ha-

nem több természeti erő uralma alatt cselekszenek az emberek, így minden nemzet eltérő erő hatása alatt áll. Következésképpen a valóságban az ilyen erők harca zajlik. Ugyanez érvényes a nemzeti istenek világára is.

Ha azonban e nacionalizált Iliász képe irreálisnak tekinthető, és embereknek tulajdonítjuk a nacionalizmus eszméjét s az eszme különféle változatait, valamint ugyanúgy embereknek tulajdonítjuk azoknak a társadalmi körülményeknek a kialakítását a történelem folyamán, melyek között az eszme hatásossá vált, akkor evidens, hogy az egyén a nacionalizmus eszméjét is képes elgondolni, majd morálisan megítélni mind általános vonásaiban, mind megjelenésének egyes konkrét eseteiben. Az egyének és embercsoportok is át tudják venni egymástól az eszmét, éppen általa válva nemzetté. Képesek különbséget tenni azon formái közt, amelyek mások nemzeti fejlődését akadályozzák, s azon formái közt közt, amelyek nem képesek, sőt esetleg segítik nemzeti előrehaladásukat. Ehhez a nacionalizmus funkcióinak azt a körét kell megvizsgáljunk, amelyek kapcsán lehetséges egyetértés kialakítása, azaz nem szükséges, hogy mások nemzeti elnyomásához kötődjenek.

Nyilvánvalóan nem tarthat ebbe a körbe az adott nemzet dominanciájának küldetése a világ valamely része fölött, valamint a nemzeti felsőbbrendűség semmilyen formája, de a nemzetben belül valamely kurzus egyedül nemzetinek minősítése sem. Ám ide tarthat a nyelv nemzeti szerepe, ide tarthatnak az irodalom, a művészetek, a tudományok nemzeti dimenziói, amelyek szabadon fejleszthetők anélkül, hogy általuk mások hasonló szabadságát szükségszerűen korlátozni kellene. A gazdasági életben is lehetséges az igazságosság olyan rendje, amely a javakat s lehetőségeket oly módon osztja el, amely megtartja a fejlődés lehetőségét a különböző nemzetiségű résztvevők számára. Nem kevésbé lehetséges ez a nemzeti hagyományok fenntartása és az egész nemzeti múlt tanulságainak értékelése, egyes elemeinek felhasználása, illetve mások elvetése tekintetében. Az kérdés csupán az, hogy morális jogaink közé sorolhatók-e a fenti területek.

A morális jogok a társadalom jólétét szolgáló jogok. Igazolásuk során a jogalany valamilyen erkölcsileg értékelhető tulajdonságára hivatkozunk, amelyet az adott társadalmi viszonyban

önmagáért kell tiszteletben tartani.²¹⁶ A nacionalizmusok korában a nemzeti identitás és a nemzeti sajátosságok individuális fejlesztése nyilvánvalóan olyan emberi tulajdonság, amely erkölcsileg értékelhető. Következésképpen az egyén igényt formálhat e tulajdonságainak tiszteletére, de csak akkor, ha egyben értékítéletre is képes a nacionalizmus egyes irányzataival, illetve a nacionalizmus egyes konkrét megjelenési formáival kapcsolatban. Vagyis képes arra a megszorításra, hogy a nacionalizmus nem mindegyik eleme értékelhető morális tekintetben pozitívan, és ezért morális vitát tud folytatni a kérdésről. Az általunk felsorolt területekre vonatkoztatható Kis János megállapítása, mely szerint a morális jog nem korlátozható azzal az instrumentális jogi érveléssel, hogy korlátozása jobban szolgálná a társadalom érdekeit. Ebből következően a fenti morális képességek birtokában az egyén igényelheti nemzeti sajátosságainak védelmét, mivel „Morális jogainkat a törvény legfeljebb elismeri, de nem teremti”.²¹⁷ Az egyén tehát igényelheti nemzeti méltósága tiszteletét.

***

E fejezet összegzéseként megállapítható, hogy a nacionalizmus modernista és primordiális felfogását vallók közti vita azon érvei, amelyek legalább részben tartalmazzák, hogy a nacionalizmusban fellelhetők a modernizáció egyes elemei, lényegében gyakran akaratlanul is alátámasztják az individuális választás lehetőségét. Ha ugyanis a nacionalizmus a modern állam és társadalom kialakításának eszköztárát tartalmazza, akkor aligha „választhatatlan” egyénileg. Ugyanakkor a nemzeti identitás és a politikai közösséggel történő identifikáció közti összhang egyik alapvető problémánk marad. Létezhet-e a nemzeti identitás olyan formája, amelyik a nemzeti kisebbségeket nem szorítja ki a politikai közösségből?

Az egyéni felelősség kétségkívül megragadható az állami hierarchia minden szintjén, minthogy az állam hatalmi pozícióit elfoglaló személyek döntenek ezekben kérdésekben. Következésképpen még a konstruktivista modell esetleges elfogadása esetén is szükséges az egyéni döntés feltételezése, még ha egy szűk elit tagjaként hozza is azt meg az ember. Ha pedig nem fel-

tételezzük egy felsőbbrendű elit létezését az egyes nemzeteken belül, akkor azt sem zárhatjuk ki, hogy minden ember rendelkezik ilyen képességgel. Tehát nemcsak a primordiális örökség jellegének, hanem egyéni döntések következménye is, hogy az adott nemzetben belül melyik irányzat, értékrend milyen súlyt kap.

Aligha cáfolható, hogy az egyén képes kialakítani saját véleményét annak a nemzetnek az egyes alkotóelemeiről, amelyiktől nemzeti környezetét, nemzeti identitásmintáit készen kapta. Ugyanakkor nyitva marad a kérdés, hogy képes-e ugyanerre más nemzetek vonatkozásában. Az emberek egyenlő nemzeti méltóságáról ugyanis csak akkor beszélhetünk, ha nemcsak saját, hanem más nemzetek pozitív és negatív vonásait is képesek megítélni.

A probléma egyik lehetséges megoldása, ha a nemzethez tartozást az ember lényegi értékei közé soroljuk, amely nélkül az egyén nem képes megismerni tágabb világát. Azaz a nemzet egyfajta pótolhatatlan és megkerülhetetlen közvetítő szerepet kap az egyéni és az egyetemes közt. Kant dilemmájának ez a feloldási kísérlete jelentős érveket sorakoztat fel egy emberi jogi felfogás számára is.

A kérdés egyik nagy jelentőséggel bíró megoldási kísérlete az a felfogás, mely szerint egyéni választás ugyan lehetséges, ám a nemzeti csoport az a szint, amely közvetíti az egyéni akaratot az egyetemes emberi felé. Vagyis a nemzeti révén juthat el az ember az egyetemes emberhez, s ebből következően a nemzet sajátos és megkerülhetetlen erkölcsi jelentőséggel bír. A nemzet tehát egyfajta megkerülhetetlen közvetítő csoport, melyen kívül nem vezet egyéni út.

A közvetítés ilyen felfogása ugyanis feltételezi, hogy az egyéntől az egyetemeshez a nemzetin keresztül lehet eljutni. Következésképpen a nemzet előfeltétele az egyén eljutásának az egyetemeshez. Ha pedig ez így általánosan igaz, akkor más, a nemzetben kívüli út nincs. Következésképpen a kanti megoldás irreálissá válik. A nemzet köztes kategóriájának felruházása az erkölcsi egyetemesség tulajdonságával nyilvánvalóan nemcsak abban az esetben megoldhatatlan, ha a nemzetet az egyetemes emberi fölé emeljük, szakítva a liberalizmussal, hanem akkor is, ha az egyetemes emberi általános előfeltételének tekintjük. Ám

az a felfogás azonban, mely szerint a nemzet erkölcsi jelentőséggel bíró köztes stádium az egyén útján az egyetemes emberi felé, a nacionalizmus liberális korrekciójának legnagyobb hatással bíró érve maradt.

E felfogás gyengéi ellenére mindenképpen le kell szögezünk, hogy aligha lehet kétségbe vonni a nemzeti felszabadulás erkölcsi jelentőségét a modern ember számára. Az egyén szabadságának része nemzeti szabadsága is. Többek között azért, mert jóllehet nem kizárólagos a nemzet közvetítő szerepe, de számos területen kétségbevonhatatlan jelentőséggel bír. Ennek kapcsán pedig joggal igényelheti, hogy nemzeti sajátosságait ne vegyék semmibe, sőt másoktól joggal követelheti tiszteletüket.

Will Kymlicka szerint a kulturális csoporttagság teszi lehetővé az egyéni választást. A kultúra révén válik az ember képessé arra, hogy megítélje élettervei értékét, tehát a kultúra szabadsága részévé válik. A második megfontolás, melyre Kymlicka a kulturális jogok védelmét alapozza, a liberális egyenlőség. Egyes kisebbségek olyan egyenlőtlenségekkel szembesülnek, melyek körülményeik és adottságaik, nem pedig választásaik és törekvéseik következményei. Azaz ennek okán mások döntenek róluk. Tehát a kollektív jogaikra vonatkozó igényt Kymlicka a körülmények egyenlőtlenségére alapozza. Megoldása a köztes társadalmi egységek szükségessége. És mivel közvetítésük szükséges, védelemben kell részesülniük.

Ugyanakkor két szemponttal egészítettük ki a kulturális örökségnek az egyéni választás lehetőségeit meghatározó tézisét. Először: más tényezők is jelentős hatással lehetnek az egyéni választásra, például az egyéni kreativitás a kultúra elemeinek megválasztásában és használatában, alkotásában. Másodsor: a kulturális örökség nem homogén nemzetileg, azaz az egyén nem csupán a nemzeti elemekből választhat, hanem a nemzeten kívüli kulturális elemek is befolyásolják döntéseit. Következésképpen a nemzeti kulturális örökség önmagában nem határozza meg választásai lehetőségeinek tartományát, ugyanakkor a nacionalizmusok korában nyilvánvalóan jelentősen befolyásolja azt.

Továbbá Brian Walker kulturalizmuskritikája világossá teszi, hogy az egyes nemzetileg homogéneknek tartott kultúrákban is

akkora különbségek mutatkoznak, melyek kapcsán problematikusává válik a kultúra pontos azonosítása. Ugyanakkor Walker megalapozott kritikája szerintünk nem teszi lehetetlenné az egyéni választást s a demokratikus döntéshozatal eszköztára révén a közösségi döntést sem. Ezért a nemzeti kultúra – folyamatos átalakulása és a benne rejlő eltérések ellenére is – a nemzeti jogok egyik forrásának tekinthető. Persze azzal a megszorítással, hogy kizárólagos forrásaként a fogalom általános szintjén valóban ellentmondásokat eredményez. A nemzeti csoport – mint kizárólagos közvetítő az egyén és az egyetemes közt – emiatt aligha védhető koncepció. Ugyanakkor a fenti kritikai észrevételek nem jelentik, hogy a nemzeti kultúrák korában ne játszana rendkívül jelentős szerepet, és e szerepe, még ha nem is tekinthető abszolútnak, elhanyagolható volna. A nemzeti kultúra nyilvánvalóan a mai emberiség túlnyomó többsége számára identitása egyik legjelentősebb elemét adja. Nélküle aligha tudna korunk követelményeinek megfelelni az ember, ezért a nemzeti közösség morális jelentősége tagadhatatlan. Ám aligha önérték. Ebben az esetben azonban a kérdés további pontosításra szorul.

A vita érvei arra a kérdésre adtak világos választ, hogy a nemzeti választás lehet egyéni választás. Ám azt is le kell szögeznünk, hogy az egyéni választás elvét nemzeti vonatkozásban két tényező korlátozza. Az egyik, hogy a nemzet szabad egyéni választását a nacionalizmus nem mindegyik válfaja teszi lehetővé. A másik pedig, hogy az egyén választását befolyásolja a létező nemzeti örökség. Ennek kapcsán pedig felvethető a kérdés, hogy következik-e a nacionalizmus kialakulásának módjából a válasz alapkérdésünkre, hogy tudniillik emberi jogok-e a nemzeti kisebbségek jogai. Csak akkor következhetne olyan válasz, hogy a nemzeti jogoknak teljes egészükben kívül kellene esniük az emberi jogok körén, ha a nacionalizmus minden eleme és mindegyik változata az emberi jogok elveivel szemben állva alakult volna ki, és ezt a tulajdonságát mindmáig megtartaná. Ez azonban nyilvánvalóan nem védhető állítás. Ha azonban vannak olyan vonatkozásai a nemzeti kisebbségek jogainak, amelyek nem állnak szemben az emberi jogok elveivel, akkor az a kérdés, melyek ezek, s hogy mennyiben felelnek meg az emberi jogok kritériumrendszerének.

Korunkban a nemzeti közvetítés tehát nyilvánvalóan jelentős szerepet játszik az egyéni identitás kialakulásának kérdésében. Ugyanakkor nem egyedüli tényezője e folyamatnak. Emiatt az nem állítható, hogy minden egyén ugyanolyan mértékben használja az ismeretek különféle szintjeit. Megoldásként az kínálkozhat, hogy nem maga a nemzethez tartozás a lényegi érték, hanem azok az elemek értékesek, amelyeket a nemzetté válás folyamata nyújt az egyénnek. A nemzethez tartozás ezek révén értékes, és éppen ezek fényében a különböző egyének számára különféleképpen és eltérő mértékben az. Ezért az ilyen elemeket kell értékeknek tekintenünk, ám változó és változtatható értékeknek. Ebben az esetben az egyén szabadon választhat közülük, sőt adott esetben maga is alkothatja őket.

A kulturális örökség kérdéséhez ugyanakkor még három megjegyzést fűztünk. Először: választási lehetőségeinket nemcsak kulturális örökségünk befolyásolja, hanem saját adottságaink, például kreativitásunk is. A kulturális örökség determinatív jellege ezért kérdéses, miközben jelentős befolyása nyilvánvaló. Másodsor: kulturális örökségünk nemzetileg nem homogén. Mind a nemzeti kultúra előtti, mind a más nemzeti kultúrákból származó, mind az egyetemes kultúra értékeit hordozó elemeket tartalmazza. A kultúra tehát nem azonos nemzeti kultúrával. Harmadsor: a szocietális csoportok, amelyekre az egyénnek a fenti megszorításokkal kétségkívül szüksége van, nem azonosíthatók a nemzeti csoportokkal.

Az előbbiekre építve az univerzalizmus–partikularizmus dilemmáját feloldhatónak tartjuk. A dilemma látszólag úgy is feloldható, ahogy Kant nacionalizmusellenességét próbálták értelmezni nemzeti bírálói, és ahogy ez hasonló viták során mindmáig megjelenik, nevezetesen a partikularizmus erkölcsi tagadásával. Ám ebből következően egyben a nemzet erkölcsi értékét is tagadnunk kell. Szerintünk ezért kell a kérdésre összetettebb választ adniuk a nemzeti partikularizmust bíráló gondolkodóknak.

Ugyanakkor vannak a nemzeti identitásnak egynél több nemzethez kötődő formái is. Azaz lehetséges az egyénnek olyan többes nemzeti identitása, amely nem állítja hierarchikus rendbe azokat a nemzeteket, amelyekhez tartozónak tekinti magát. Az egyik nemzethez fűződő lojalitásának tehát nem kell minden-

képpen azt jelentenie, hogy azt a másik nemzettel szemben fel-tétel nélkül előnyben részesíti. Azaz nem kell szükségszerűen választania közöttük. Ehhez persze igazolnunk kell, hogy létez-het olyan eljárás, amely két nemzet közti konfliktus esetén olyan megoldáshoz vezet, amely nem jár elkerülhetetlenül a két nemzethez kötődő identitás közti hierarchia megteremtésével.

Az egyén képes morális értékítéletet alkotni nemzete más tagjainak, illetve más nemzetek tagjainak nemzeti preferenciái-ról. Azaz nem zárható ki, hogy különböző nemzetiségű egyének nemzeti tekintetben is morális közösséget alkossanak.

A nemzeti részrehajlás alapkérdése úgy hangzik, hogy mi-lyen mértékben részesíthetjük előnyben saját nemzetünk tagja-it más nemzetek tagjaival szemben. Az első lehetséges válasz nyilvánvalóan kizárja a különböző nemzetiségű egyének morális közösségét, mivel az embernek minden tekintetben saját nem-zete tagjait kell előnyben részesítenie. Ezzel a nyilvánvalóan hi-bás válasszal a továbbiakban nem foglalkozunk részletesen, hi-szen maradéktalan elfogadása megszüntetné az emberiség je-lenlegi kooperatív rendjét, felváltva azt a konfrontációk végtelen sorával.

A másik válasz úgy hangzik, hogy csak akkor elfogadható a nemzeti részrehajlás, ha saját nemzetünk tagjának előnyben ré-szesítése nem sérti más nemzetek tagjainak emberi jogait. A vá-lasszal szemben azonban több kifogás emelhető.

Az első kifogás lényege, hogy ha az emberi jogok nem vonat-koznak az egyén nemzeti sajátosságainak védelmére, azaz ezek a sajátosságok nem nyerne emberi jogi dimenziót, akkor az egyén emberi jogainak tiszteletben tartása mellett megsérthe-tők nemzeti sajátosságai. Megtehető ez a többségi döntéshozat-al eszközeivel a nemzeti kisebbségek tagjaival, de megtehető ez a nemzetértelmezés adott politikai többség általi kisajátításá-val a politikai kisebbségek tagjaival is.

A második kifogás a nemzeti jogok emberi jogi meghatáro-zatlanságából következik. Ha ugyanis a tétel a nemzeti jogok emberi jogi meghatározása nélkül érvényes, akkor lehetőséget kapnak az egyes kormányzatok, illetve a nemzeti kérdéssel fog-lakozó intézmények, hogy maguk döntsék el, nemzeti vonatko-zásban meddig ér az emberi jogok köre. E kört olyan szűkre le-het vonni ebben az esetben, hogy lehetőséget teremtsen a kés-

leltetett fejlődés elvének alkalmazására még akkor is, ha a nemzeti jogok egyikét-másikat az emberi jogok körébe sorolja az adott állam. De persze lehetőség nyílik a locke-i kivétel elvének alkalmazására is.

A nemzeti részrehajlásnak tehát nem elég nem akadályoznia mások nemzeti részrehajlását, hanem egyenesen lehetővé kell tennie azt. Ugyanakkor az állam be nem avatkozásának a nemzeti kultúra egyes területeibe továbbra is a nemzeti részrehajlás részét kell képeznie. A nemzeti lét más területei viszont kifejezetten az állam függvényei.

A nemzeti részrehajlás eme rendje feltételezi a más-más nemzetiségűek morális közösségét. A morális értékítélet feltétele a különféle nemzetiségű egyének morális diskurzusa. A morális diskurzusnak egymás kölcsönös elismerésével kell járnia, hiszen ezen elv érvényesülése nélkül nem lehetséges morális egyenlőség és így diskurzus sem. Ennek az elismerésnek pedig nyilvánvalóan nemzeti elismerésnek kell lennie, méghozzá olyannak, amelyik éppen a nacionalizmus ellentmondásossága miatt nem lehet határtalan, ám biztosítja a felek nemzeti szabadságát és egyenlőségét. Ezért alapja a morális egyenlőség kell, hogy legyen.

Mint azt számos érv igazolta, az egyén képes választani az egyes nemzeti jellemzők közül, ám a nacionalizmus fogalma segítségével képes különbséget tenni a nacionalizmus különböző morális értékekhez és a politikai eszmeáramlatokhoz kötődő elemei közt, így az egyén az egyes nemzeti jellemzők megválasztásakor figyelembe tudja venni az ilyen különbségeket.

Az egyén ugyanakkor nemcsak választani képes a létező nemzeti jellemzők közül, hanem alkotni is tudja azokat, hasonló kreativitással, mint ahogy a társadalom más területeit hozza létre és változtatja. Ha ezt az állítást kétségbe vonjuk, akkor a nemzeti jellemzők fejlődését az embertől független tényezők hatalmába utaljuk, míg az embert pusztán ezen emberfeletti tényezők eszközének tekinthetjük nemzeti vonatkozásban.

A nacionalizmusok korában a nemzeti identitás és a nemzeti sajátosságok individuális fejlesztése nyilvánvalóan olyan emberi tulajdonság, amely erkölcsileg értékelhető. Következésképpen az egyén igényt formálhat e tulajdonságainak tiszteletére, de csak akkor, ha egyben értékítéletre is képes a nacionalizmus

egy-
es irányzataival, illetve a nacionalizmus egyes konkrét megjelenési formáival kapcsolatban. Vagyis képes arra a megszorításra, hogy a nacionalizmus nem mindegyik eleme értékelhető morális tekintetben pozitívan, és ezért morális vitát tud folytatni a kérdésről. Az általunk felsorolt területekre vonatkoztatható Kis János megállapítása, mely szerint a morális jog nem korlátozható azzal az instrumentális jogi érveléssel, hogy korlátozása jobban szolgálná a társadalom érdekeit. Ebből következően a fenti morális képességek birtokában az egyén igényelheti nemzeti sajátosságainak védelmét.